„Locuire și neAșezare” la Mureșul de jos în vremea arpadienilor

Florin MĂRGINEAN

Complexul Muzeal Arad
Museaum Arad
Personal e-mail: finnlands@yahoo.com

”Habitation and nonSettlement” on the Mureș Lower Valley in the Arpadian Time

This article aims to concisely present the emergence and the evolution of different types of habitation on the lower course of the Mureș from the 10th/11th to the 13th centuries. I thought it would be useful to approach the mater with a positive mentality, being aware of the fact that we could only have an insight into the various forms of Arpadian-age habitation on the lower course of the Mures (an important artery of communication between Transylvania and Central Europe) after we would have put together a database of geographic locations, internal organization, house plans, household annexes, material culture etc.

Keywords: habitation, settlement, Arpadian Age, Lower Mureș Valley.

Nivelul de cunoaștere referitor la formele de locuire din perioada secolelor X-XIII sunt strâns legate de coroborarea puținelor surse scrise cu descoperirile arheologice și bineînțeles cu toate informațiile conexe care rezultă din acestea. Din păcate pentru zona la care mă voi raporta, în stadiul în care ne aflăm, cunoașterea acestor realități este destul de modestă din mai multe motive, care țin atât de metodele de lucru cât și de nivelul de publicare al unor descoperiri mai vechi sau de dată mai recentă. Consider, că fără o abordare pozitivistă a lucrurilor, ne va fi foarte greu să înțelegem toate aspectele legate de locuire și formare a așezărilor din perioada arpadiană. Șansa face că ne putem raporta la descoperiri din zone învecinate din partea răsăriteană a câmpiei panonice. Lucrările de sinteză cu privire la formele de locuire apărute până acum, cu privire strict la zona avută aici în vedere sau imediata vecinătate, chiar dacă nu puține, vor trebui analizate detașat de orice fel de interpretări subiective .

În legătură cu formularea din titlu ”Locuire și neAșezare” am pornit de la titlul cărții reputatului arhitect arădean Teodor O. Gheorghiu[1], care tratează însă din cu totul altă perspectivă doar câteva așezări din zona Aradului. În concepția mea am pornit de la idea că pentru perioada și spațiul avut în vedere există mai multe tipuri de locuire, așezările în înțelesul clasic fiind puține, fapt sugerat și de sursele scrise și mai nou și de cele arheologice. Apariția unor vetre stabile, cunoscut fiind procesul de roire pentru perioada medieval timpurie, putem spune că se datorează impunerii unei autorități statale și a creștinismului cu formele sale de organizare, adică ridicarea bisericii satului în jurul căreia s-a coagulat o așezare. Sursele scrise mai pomenesc astfel de așezări, care se aflau sub ascultarea unor instituții ecleziastice și amintim în acest sens datele referitoare la satele Ghioroc, Zăbrani, *Seud* și *Iwanhaza*, din 1078-1081 (... *quasdam possessiones sive villas dicta ecclesie Tytulensis videlicet Zeudy, Zabraan, Maghyar Toth Zabraan, Gyarru, Iwanhaza et Vodkerth vocatus in comitatu Orodiensis, iuxta fluvium Morus habitas*, ...)[2]. Chiar dacă depășesc intervalul urmărit de noi, ca sursă, de un real folos în analiza noastră sunt registrele de decimă papală, în care sunt amintiți preoții catolici și deci comunitățile/așezările aferente[3]. De multe ori s-a putut demonstra că

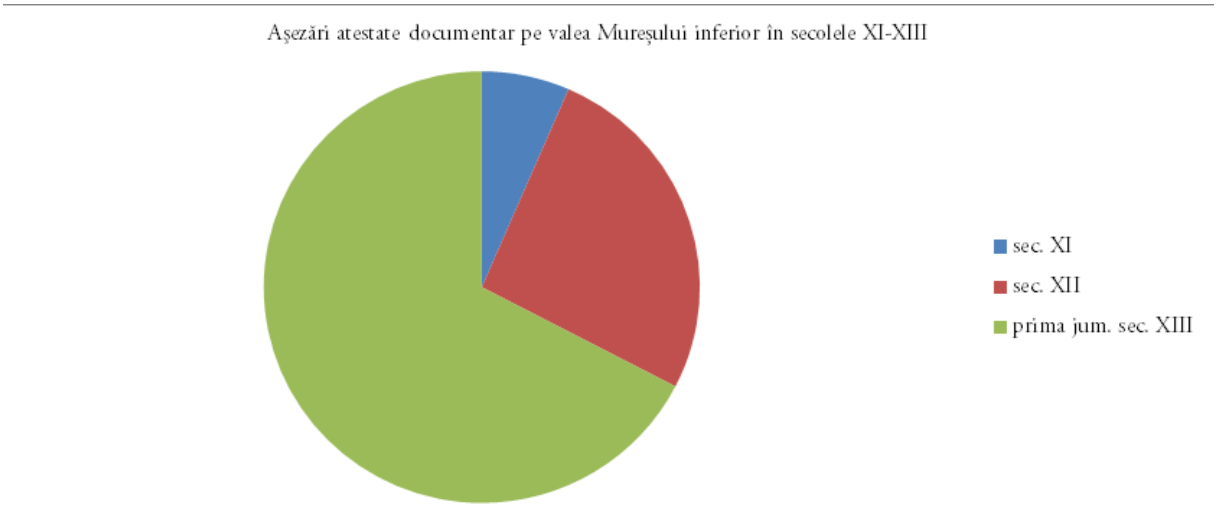
bisericile și implicit satele, a căror preoți apar menționați în aceste registre sunt mult mai timpurii.

Zona Mureșului inferior a devenit intens locuită mai ales după anul 1000, iar pe baza datelor de la care voi porni în analiza formelor de locuire sunt o coroborare a izvorului scris cu rezultatele obținute arheologic până acum. La acestea aș putea adăuga imediat sursele cartografice, chiar dacă acestea reflectă un peisaj decalat cu câteva secole[4], toponimia și chiar paralele etnografice.

Pe baza informațiilor centralizate până acum, știm că până la mijlocul secolului al XIII-lea în spațiul bazinului inferior al Mureșului numărul atestărilor documentare a crescut semnificativ[5] (vezi tabelul și graficul):

Arheologic, prin simple cercetări de suprafață, sondaje sau săpături sistematice au putut fi cartate peste 80 de puncte cu descoperiri tipice unor așezări,

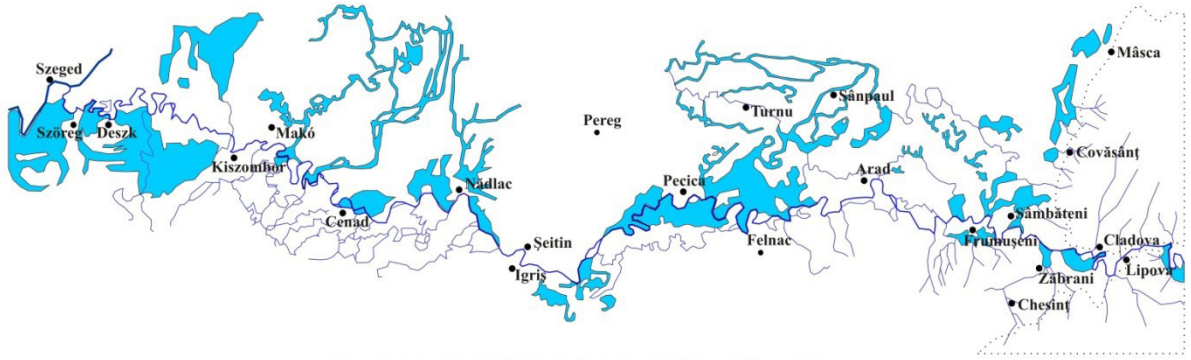
Perioada	Număr de așezări	Procente
Sec. XI	6	6,5 %
Sec. XII	24	26 %
Prima jumătate a sec. XIII	62	67,5 %
TOTAL	**92**	100%

locuiri sezoniere (de genul sălașurilor), grupuri de gospodării etc. Cu siguranță aceasta reprezintă doar o cifră estimativă pentru stadiul în care ne aflăm, cifră ce va suferi modificări pe măsură ce vor fi acumulate noi date. Numărul descoperirilor din teren se apropie de cel al așezărilor atestate documentar, dar anticipăm în timp o creștere a descoperirilor arheologice. Dintre acestea doar 17 s-au păstrat până astăzi, localizate în mare pe aceleași vetre de așezare. Nu vom insista asupra acestor statistici, care din punctul meu de vedere au un rol secundar, reflectând mai degrabă un stadiu al cercetării și nu o situație reală din teren.

Pe baza acestor date s-au putut face și estimări demografice. Din punct de vedere demografic lucrurile sunt la fel de relative și diferă de la o regiune la alta. S-au estimat pentru unele zone din Pannonia[7] valori în medie de 10 locuitori/km^2 în perioada secolului XI, 11 locuitori/km^2 în secolul XII și în preajma invaziei tătare peste 30 de locuitori/km^2. În general cele mai dens populate spații erau cele din jurul unor artere comerciale sau râuri. În acest sens situația noastră este edificatoare, cu așezări concentrate în jurul unor centre de putere laică sau ecleziastică (v. Cenad sau Vladimirescu), s-au răsfirate pe grinduri și în câmpia înaltă de-o parte și de alta a Mureșului.

Trebuie avut în vedere că numărul mare de descoperiri din anumite zone (în cazul nostru Arad, Pecica, Nădlac, Felnac etc) nu înseamnă neapărat și

Dispunerea zonelor mlăștinoase în bazinul inferior al Mureșului.

o densitate ridicată de așezări, deoarece mobilitatea comunităților în căutarea de pământ fertil pentru agricultură și pășuni era destul de mare la începutul Evului Mediu. Mai trebuie ținut cont și de faptul că descoperirea doar a câtorva fragmente ceramice într-o arie relativ mică nu înseamnă neapărat că avem de-a face cu o așezare/sat, ci putea fi și o locuire sezonieră, locuire izolată, ateliere de producere a ceramicii etc.

Și toponimia poate ajuta într-o oarecare măsura la această analiză, chiar dacă vorbim de o perioadă în care sursele scrise sunt puține. Cele mai multe așezări își aveau denumirea derivată dintr-un onomasticon, care putea fi al întemeietorului, donatorului sau beneficiarul unei danii: Arad (*Urod*, *Orod*, considerat a fi de origine maghiară, cu rădăcina *ur*, însemnând *domn*)[8], Cenad (*Csanád*, de la numele celui care l-a înfrânt pe Ahtum), Bulci, Basarag, Ghiorac, Hodoș, Iwanhaza etc. Există și cazuri când numele așezării poate indica faptul că este o posesiune a unei mănăstiri (Mănăștur, *Monostor*) sau și-au luat numele de la hramul unor biserici și mănăstiri, alte cazuri când indică specificul ocupației locuitorilor săi sau etnia locuitorilor (*Bessenyew*) etc.

Pentru zone relativ apropiate de noi, există o clasificare în trei forme de locuire: așezările permanente (satele), așezările compacte (grupuri de câteva locuințe) și așezările dispersate (sălașurile)[9]. Această clasificare teoretic ar putea fi aplicată și în cazul nostru având în vedere situația din teren, care nu putea fi mult diferită de spațiile învecinate, însă cu nuanțările care transpar din sursele scrise, arheologice, toponimice etc.

Cu siguranță situația trebuie privită nuanțat de la o regiune/microregiune la alta, existând mai mulți factori care au determinat nașterea unei așezări sau rețele de așezări. Evident se poate porni de la cel geografic și până la cel politic-administrativ, economic și nu în cele din urmă al organizării ecleziastice. Observațiile lui István Méri de acum mai bine de jumătate de secol, privind caracterul dispersat al formelor de locuire, cu așezări nesistematizate și grupuri de case[10] din perioada arpadiană poate fi aplicat și în cazul nostru. Săpături mai vechi sau de dată mai recentă vin să confirme aceste idei. Studii de dată mai recentă vin însă cu nuanțări, care așa cum spuneam pot să difere de la o zonă la alta și în funcție de rezultatele unor cercetări noi[11].

Reconstituirea rețelei de așezări din perioada secolelor XI-XIII întâmpină oarecare dificultăți datorită numărul redus de izvoare care să facă referire la astfel de realități. Ieșirea din acest impas pare să vină dinspre arheologie, care prin metode specifice a reușit să completeze vidul de informație din sursele scrise. Cu toate că cercetările și literatura s-au îmbogățit nu putem spune că am depășit faza pozitivistă în ceea ce privește aspectele legate de formele de locuire din perioada primelor secole ale mileniului doi[12]. Din punct de vedere al cunoștințelor legate de organizarea spațială și internă a unor așezări din această perioadă, acumulările de până acum adunate la un loc, ar permite realizarea unor clasificări formale, dar și funcționale ale grupurilor de locuințe și anexe gospodărești descoperite arheologic[13].

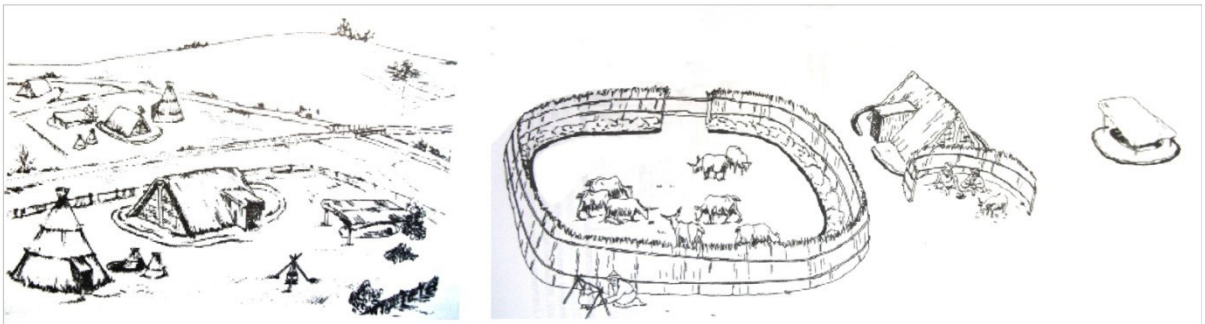
Pentru spațiul nostru, cu toate că numărul atestărilor documentare și al descoperirilor arheologice este destul mare, nu s-a reușit deocamdată cercetarea exhaustivă sau măcar în cea mai mare parte a unei așezări din această perioadă. Cauzele sunt la fel de diverse ca și probleme pe care le ridică cercetarea în sine a unei așezări medievale timpuri. Peste problemele de natură tehnică, de-a lungul timpului, mai ales în perioada de dinainte de 1989, au intervenit și anume ingerințe ale politicului, care au împietat asupra scrisului și în cele din urmă au dus la decalaje semnificative față de istoriografiile vecine. Cu toate acestea sunt câteva săpături pe care doar le amintim aici, cum sunt cele de la Cladova, Felnac, Vladimirescu sau Zăbrani, sugestive și de ce nu, bune repere în ceea ce privesc posibilitățile de abordare a acestui subiect pe viitor, care vor duce la ieșirea din impas pentru zona avută în vedere. O șansă în plus în investigarea unor astfel de așezări ne este oferită astăzi de marile lucrări de infrastructură de pe coridorul IV

paneuropean, tronsonul de autostradă Arad – Nădlac – Makó. Numărul relativ mare de așezări sau grupuri de locuințe identificate din secolele XI-XIII pe terasa înaltă a Nădlacului și a Pecicăi va oferi cu siguranță șansa obținerii unor rezultate relevante în ceea ce privește lumea rurală de acum 800/900 de ani.

Din cele prezentate mai sus se poate desprinde, pe baza descoperirilor punctuale, coroborate cu puținele izvoare scrise, o imagine foarte generală în ceea ce privește dinamica apariției-dispariției sau mobilității formelor de locuire după anul 1000 pe cursul inferior al Mureșului.

Pentru a întregi această imagine vom face o scurtă trecere în revistă a aspectelor legate de organizarea spațială a locuințelor și a anexelor din jur, precum și nivelul de cultură materială atins, reflectat mai ales prin descoperiri arheologice.

Încercările de reconstituire a modului de organizare spațială sunt destul de greu de făcut pe baza surselor scrise, singura soluție fiind apelul la datul arheologic și la paralele cu spațiile învecinate. Este foarte greu de urmărit mobilitatea aşezărilor din perioada timpurie, dar în general acestea se aşezau în apropierea unei surse de apă şi constau dintr-o îngrămădire mai mult sau mai puțin dezordonată de case. Pe lângă aceste gospodării trebuie amintite o serie de anexe, diverse instalații şi amenajări gospodăreşti care au existat în jurul acestor locuințe (țarcuri pentru animale, vetre sau cuptoare, gropi menajere etc.). În general au fost documentate locuințe adâncite în pământ (între 0,50 şi 1 m față de nivelul de călcare din perioada respectivă), monocelulare, de formă patrulateră cu colțurile rotunjite (Vladimirescu *Cetate*, Bodrogu Nou *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*[14]), dar și ovale (Felnac *Complexul Zootehnic*) sau circulare (Lotul 1, Autostrada Nădlac-Pecica). Dimensiunile acestora rar depășeau 5 m. Locuințele de suprafață au fost mai rar documentate în spațiul nostru. Analogii și mai ales reconstituiri avem din spațiul panonic[15]. Din cele mai multe case, nu lipsesc instalațiile de încălzit, gătit și/sau luminat, de forma vetrelor deschise sau a cuptoarelor. Mobilierul sărăcăcios consta din bănci și paturi cruțate din pământ sau diverse structuri de lemn. Elevația locuințelor era susținută pe stâlpi de lemn, cu pereți realizați din împletituri de nuiele lipite cu pământ. Acolo unde locuințele au sfârșit prin a fi incendiate, urmele nuielelor s-au păstrat în pământul ars (chirpici). Acoperișul era realizat în general în două ape, din stuf, papură și mai rar șindrilă. Podina se realiza din pământ argilos bătătorit. Mai puțin documentate în cazul nostru au fost anexele, bănuite în orice fel de așezare. Cel mai bine au fost ilustrate gropile de provizii, relizate în general în jurul locuinței. Acestea aveau în general formă de clopot (Felanc, Vladimirescu, Zăbrani etc.), iar unele erau arse în interior sau erau bordate cu nuiele și lipitură[16]. La acestea mai pot fi adăugate cuptoare de gătit sau fântâni[17] și nu în cele din urmă cuptoare de ars ceramica, ceea ce ne indică prezența unor meșteri și ateliere de ars ceramica[18].

1. 2

Reconstituirea unei aşezări (1) - după Kovalovszki şi a unei gospodări (2) - după Siklodi, din perioada arpadiană.

După cum se poate vedea, locuințele erau „de calitate inferioară, din trestie, rar din lemn şi încă mai rar din piatră, de aceea, toată vara şi toamna locuiesc în corturi. Cu siguranță descrierea făcută de episcopul Otto, membru al familiei de Babenberg, nu era departe de adevăr, fapt confirmat şi de descoperirile arheologice[19].

Pentru moment se pot trage doar concluzii preliminare, care deși nu par foarte optimiste ar putea duce la o mai bună cunoaștere a formelor de locuire, fie că vorbim de locuințe izolate, grupuri de locuințe sau vetre de așezare din perioada numită generic arpadiană, după dinastia care și-a impus autoritatea asupra unei mari părți din Bazinul Carpatic. Așadar, abordarea pozitivistă, prin prelucrarea și publicarea descoperirilor arheologice mai vechi sau de dată mai recentă vor putea creiona distribuția spațială într-o primă fază, iar apoi analiza aplicată pe tipuri de locuire, organizare internă, tipologie a locuințelor, anexe gospodărești, cultură materială etc.

Acknowledgement:

*Cercetare finanțată prin FONDUL SOCIAL EUROPEAN, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Axa prioritară nr. 1 „**Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere**”, Domeniul major de intervenție 1.5 „Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”, Titlu: „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, Contract: POSDRU 159/1.5/S/137832.*

Note

1. Amintesc doar lucrări de sinteză: Pascu 1971; Blazovich 1996; Țeicu 1998; Iambor 2005; Crișan 2006; Niedermaier 2012.
2. Gheorghiu 2002.
3. *Aradul. Permanență*, 1978, 104.
4. DIR C, veac. XIV, III, 41-253.
5. Mă voi raporta mai ales la cele trei ridicări militare habsburgice din secolele XVIII-XIX.
6. Informații preluate din: Györffy 1966; Suciu, I-II, 1966; Blazovich 1996; Roz, G. Kovách 1997.
7. Niedermaier 2006, 127 și literatura indicată; Niedermaier 2012.
8. Csorba1989, 356.
9. Takács 2010, 15.
10. Méri 1952, 49-67.
11. Fodor 2005, 201; Rácz 2010, 71; Türk 2005, 213.
12. Popa 1979, 556-559; Crișan 2006.
13. Takács 2010, 1-18.
14. Munteanu 1981.
15. Takács 1999, 93-108.
16. Crișan 2006, 67-68.
17. Takács 2003.
18. Vágner 2002.
19. Engel 2006, 86-87.

Bibliography:

Aradul. Permanență în istoria patriei, Arad 1978.

L. Blazovich, *A K*öros-Tisza-Maros-köz települései a középkorban, Szeged 1996.

I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (secolele X-XIII)*, Oradea 2006.

Cs. Csorba, *Regélö várak: Arad, Solymos, Világos*, în *Békési Élet*, XXIV, nr. 3, 1989, 356.

Documente privind istoria României – C/Transilvania, veacurile XI, XII, XIII, I, București 1951; veacul XIII, II, București 1952; veacul XIV, I-IV, București 1953-1955.

P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Cluj-Napoca 2006.

T. O. Gheorghiu, *Locuire și neAșezare*, București 2002.

G. Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest 1966.

I. Fodor, Árpád-kori templom körüli temetők Hajdúdorog határában, în Á. Ritoók, E. Simonyi (ed.): A középkori templom körüli temetők kutatása. Opuscula Hungarica 6. Budapest 2005, 197–212.

P. Iambor, *Așezări fortificate din Transilvania*, Cluj-Napoca 2005.

Istoria Românilor, III, coord. Ș. Pascu, R. Teodorescu, București 2001.

I. Méri, *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkevemórici ásatások eredményeiről I*, în ArchÉrt 79, 1952, 49-67.

L. Munteanu, *Cercetări arheologice în așezarea feudal timpurie de la Mănăstirea Bodrog, jud. Arad*, în *Cercetări Arheologice*, IV, 1981, 90-98.

P. Niedermaier, *Evoluția populației medievale în Transilvania*, în *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie*, seria IV, tomul XXXI, 2006, 107-188.

P. Niedermaier, *Habitatul medieval* în Transilvania, București 2012.

Ș. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj 1971.

R. Popa, *Probleme de metodă a cercetării arheologice a satului medieval românesc*, în *SCIVA*, tomul 30, nr. 4, 1979, 555-562.

T. Á. Rácz, Árpád-kori települések szerkezetének sajátosságai Pest megyében. Kutatások az M0-s autópálya és a 4-es számú elkerülő főút nyomvonalában. în E. Benkő, Gy. Kovács (ed.): A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon Budapest 2010, 69–79.

A. Roz, G. Kovách, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad 1997.

C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I-II, București 1967.

M. Takács, *Lakóház-rekonstrukciók az Árpád-kori telepkutatásban (Tudománytörténeti áttekintés)*, în MHB, X, 93-129.

M. Takács, *The importance of water in the life of the rural settlements of Medieval Hungary*, în PA-Suplementum 17, Ruralia V, 222-232.

M. Takács, Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között, în *A* középkor és a kora újkor régészete Magyarországon, Budapest 2010, 1-68.

A. Türk, Árpád-kori, templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (Előzetes beszámoló a 2000–2001. évi ásatásokról), în Á. Ritoók, E. Simonyi (ed.): A középkori templom körüli temetők kutatása. Oppuscula Hungarica 6. Budapest 2005, 213–219.

D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara 1998.

Z. Vágner, *Medieval Pottery Kilns in the Carpathian Basin*, în European Journal of Archaeology vol. 5 (3), 2002, 309-342.